

Σύρος και Ερμούπολη

Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 15^{ος}-20^{ός} αι.

Επιμέλεια

Χριστίνα Αγριαντώνη, Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη	9
Σημείωμα των επιμελητών	11
Α. Ο χώρος - Οι άνθρωποι	
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΛΙΑΣ, <i>Γύρω από έναν στίχο του Βιργίλιου.</i> <i>Η Σύρος στα Νησολόγια, 15^{ος}-17^{ος} αιώνας</i>	15
ΙΟΛΗ ΒΙΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Η Σύρος στους περιηγητές; Οι περιηγητές</i> <i>για τη Σύρο; Εξαιρέσεις και μικροϊστορίες</i>	39
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, <i>Ένα Συριανό Κτηματολόγιο</i> <i>του 19^{ου} αιώνα</i>	55
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΦΕΝΕΡΛΗ, <i>Νέα στοιχεία για την πρώτη εγκατάσταση</i> <i>των προσφύγων στην Ερμούπολη</i>	77
ΘΩΜΑΣ ΔΡΙΚΟΣ, <i>Πολιτικές έριδες στην Ερμούπολη της Σύρου</i> <i>επί Δημαρχίας Δημητρίου Βαφιαδάκη</i>	87
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, <i>Μερικές επισημάνσεις για τους κατοίκους</i> <i>της Ερμούπολης τον 19^ο αιώνα: γεωγραφική προέλευση,</i> <i>εγκατάσταση στο χώρο, επαγγέλματα, κοινωνικές σχέσεις</i>	105
Β. Οικονομικές λειτουργίες	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, <i>Επικοινωνία και ταχυδρομεία</i> <i>στη Σύρο τον 19^ο αιώνα</i>	127
ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, <i>«Σύρος, το Λίβερπουλ</i> <i>της Ελλάδος». Συγκρότηση και ανάπτυξη δυο εμπορικών</i> <i>λιμανιών του 19^{ου} αιώνα</i>	135

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ, Προσαρμογές του επιχειρηματικού κόσμου της Ερμούπολης στο δεύτερο μισό του 19 ^{ου} αιώνα	143
ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Το «πατρικό ενδιαφέρον» των βιομηχάνων και η διαχείριση της εργασίας στην κλωστοϋφαντουργία Καρέλλα (Ερμούπολη, πρώτο μισό του 20 ^{ου} αιώνα)	155
ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, Εισαγόμενη και εγχώρια τεχνολογία στη βιομηχανία της Ερμούπολης την περίοδο του Μεσοπόλεμου ..	187
 Γ. Λογοτέχνες του τόπου - Ο τόπος στη λογοτεχνία	
ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Ποίηση στην Ερμούπολη, 1830-1880. Από την ισχνή έξαρση στη σταδιακή εξαφάνιση	201
ΝΑΣΙΑ ΓΙΑΚΩΒΑΚΗ, Δημήτριος Βικέλας. Ένας Ερμούπολίτης; Σκέψεις για την πρώτη γενιά Ελλήνων πολιτών	251
ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΟΛΥΚΑΝΔΡΙΩΤΗ, Όψεις της Ερμούπολης στην πεζογραφία. Ελληνικότητα ή κοσμοπολιτισμός;.....	263

Η ΣΥΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ; ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΡΟ;
ΕΞΑΙΡΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΪΣΤΟΡΙΕΣ

Το ταξιδιωτικό ρεύμα προς τον ελληνικό κόσμο, μετά την «απλοϊκότητα» του 15^{ου} αιώνα οδηγήθηκε, μέσα από την «ακαταστασία» των θεωρητικών γνώσεων και τον βομβαρδισμό των εντυπώσεων του 16ου αιώνα, στην «αδημονία» και τον υποσχόμενο πλούτο του 17^{ου} αιώνα. Τον 18^ο αιώνα, μαζί με την απληστία και την παρόρμηση που εξακόντισαν, αφενός η αρχαιολατρία-αρχαιομανία-αρχαιοθρία και, αφετέρου η «υπεροψία» της γνώσης του Διαφωτισμού, το ταξιδιωτικό ρεύμα, τον 19^ο αιώνα, κατέληξε στην επιστημονική και εξειδικευμένη κατάταξή του.¹

Η πρόσληψη του χώρου και των ανθρώπων των ελληνικών νήσων ακολούθησε πιστά το παλιρροϊκό κύμα όλων των πνευματικών, πολιτικών και πολιτιστικών ρευμάτων τα οποία από τον 15^ο έως τον 20^ό αιώνα παρέσυραν τους Ευρωπαίους στο μεγάλο παιγνίδι της Ιστορίας. Οι θεωρητικές γνώσεις των περιηγητών, τα οράματα ή οι ιδεολογίες τους συγκρούονταν με τις εμπειρίες και συνέδεταν στερεότυπα με τα οποία αλληλοτροφοδοτούνταν τα ταξιδιωτικά κείμενα. Επιπλέον, λόγοι πολιτικοί, ιδεολογικοί, δρασκευτικοί ή προσωπικοί καθόριζαν πάντα το ταξίδι και την πορεία τους.

1. Για την πορεία του ταξιδιωτικού ρεύματος, τις συντεταγμένες που καθόρισαν το ταξίδι των Ευρωπαίων προς τον Ελληνικό κόσμο ενδεικτικά βλ. A. Leval, *Voyages en Levant pendant les XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles, Essai de bibliographie*, Βουδαπέστη 1897· N. Jorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Παρίσι 1928· Ελένη Βουραζέλη, *Ο δόιος του ελληνικού λαού κατά την Τουρκοκρατίαν επί τη βάσει των περιηγητών*, Αθήνα 1939· Κ. Θ. Δημαράς, «Επιλεγόμενα» στο *Περιηγήσεις στον Ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1968, σελ. 145-152· T. Spencer, *Fair Greece Sad Relic*, Μπαθ, 1954· T. Webb, *English Romantic Hellenism, 1700-1824*, Μάντσεστερ 1982· D. Constantine, *Early Greek Travellers and the Hellenic Ideal*, Καίμπριτζ 1984· R. Stoneman, *Land of Lost Gods. The Search for Classical Greece*, Norman, University of Oklahoma Press 1987· R. Eisner, *Travelers to an antique Land. The History and Literature of Travel to Greece*, The University of Michigan Press, 1993· Olga Augoustinos, *French Odysseys. Greece in French Travel Literature from the Renaissance to the Romantic Era*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο 1994· «Περιηγητές. Εικόνες της Ελλάδος», εφ. *Η Καθημερινή*, *Επτά Ημέρες*, 2 Απριλίου 2000, σ. 2-31 και Ιόλη Βιγγοπούλου, «Ο ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών, 15^{ος}-20^{ός} αιώνας - Εισαγωγή» στο *Ο ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών, 15^{ος}-20^{ός} αιώνας - Ανθολόγιο από τη Συλλογή του Δημητρίου Κοντομηνά*, Κατάλογος Έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2005, σ. 13-27.

Η επισκεψιμότητα ενός τόπου διαμορφώνεται είτε επειδή βρίσκεται πάνω στους χερσαίους ή θαλάσσιους δρόμους των εκάστοτε ιστορικών περιόδων είτε επειδή, λόγω του ιστορικού του παρελθόντος, έχει λόγους να προσελκύσει επισκέπτες. Έτσι η κινητικότητα των περιηγητών σε έναν τόπο οφείλεται αφενός στις εμπορικές ή πολιτικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή και αφετέρου σε πολιτιστικούς όρους, τόσο του παρελθόντος του τόπου όσο και του πνευματικών αποσκευών που φέρουν οι ίδιοι οι ταξιδιώτες. Στη συνέχεια η αναγνωσιμότητα προγενέστερων ταξιδιωτικών χρονικών πολλαπλασιάζει πιθανώς το ενδιαφέρον για έναν τόπο και οι προηγούμενες επισκέψεις και εμπειρίες ή και εκδοτικές επιτυχίες καλλιεργούν και άλλους λόγους έλξης ταξιδιωτών.

Τα περιηγητικά κείμενα για τη Σύρο ή και ειδικότερα για τη Ερμούπολη στάθηκαν ιδιαίτερα πλούσια κυρίως για τη μετα-επαναστατική περίοδο. Τα κείμενα των επισκεπτών που περπάτησαν αυτά τα μέρη και στη συνέχεια τα έκαναν διήγηση -θραύσματα ή και ψηφίδες στην ιστορία, την εικόνα, την ιδέα του τόπου- άλλοτε με την αυτοτέλειά τους και άλλοτε με τις αδυναμίες τους συνδέτουν κάτι από την αδέατη πλευρά τόσο του συγγραφέα τους αλλά και από την άπιαστη πια μορφή του χώρου.

Τα «τεκμήρια» των περιηγητών αποτέλεσαν πλούσιο αποθέτη τροφοδότησης της ιστορικής αλλά και αρχαιολογικής, λογοτεχνικής ή και γεωλογικής έρευνας για το νησί και την πόλη και χάρις σε αυτές τις μαρτυρίες ζωντάνεψε η εικόνα αλλά και η «ιδέα» που σχημάτιζαν οι Ευρωπαίοι για τον τόπο.² Όμως το ενδιαφέρον μας στη μελέτη αυτή επικεντρώνεται στα εκα-

2. Ενδεικτικά στο Ιωάννη Τραυλού - Αγγελικής Κόκκου, *Ερμούπολη. Η δημιουργία μιας νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1980, σποραδικά και όπου οι μαρτυρίες των περιηγητών συμπληρώνουν αδιαμφισβήτητα την ελληνική βιβλιογραφία στον ιστό της επιβεβαίωσης τόσο για την ιστορία και την οργάνωση του οικισμού όσο και για την ναυτιλία, το εμπόριο, την πολιτιστική κίνηση αλλά και τα δημόσια κτίρια, το λιμάνι και τους ανθρώπους. Πρβλ. επίσης Αγγελική Κόκκου, «Les Voyageurs à Syros: une source de renseignements aux XVIIIe-XIXe siècle», *Vers l'Orient par la Grèce avec Nerval et d'autres voyageurs*, Επιμέλεια: Loukia Droulia, Vasso Mentzou, χ.τ., Klincksiek, 1993, σ. 13-19. Περί τους είκοσι πέντε περιηγητές παρουσιάζονται με τη μέχρι τότε δόκιμη προσέγγιση: οι διάφοροι τομείς που απαρτίζουν την ζωή και την ιδιαιτερότητα της νήσου (η οικονομική ζωή, οι αρχαιότητες, η ιδιαίτερη εκκλησιαστική και διοικητική κατάσταση της νήσου, τα έθιμα κ.λπ.) ταξινομούν τους περιηγητές σε ομάδες πηγών πληροφόρησης. Οι περισσότεροι «πληροφοριοδότες», με σηματοδότη τον Tournefort, συγκεντρώνονται βέβαια στα πρώτα μετα-επαναστατικά χρόνια και ως τα μέσα του 19ου αιώνα. Η πρόσφατη μελέτη του Δ. Δημητρώπουλου, *Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15ος-αρχές 19ου αιώνα*, Τετράδια Εργασίας ΚΝΕ-ΕΙΕ 27, Αθήνα 2004, σ. 227-238 ταξινομήσε στις πηγές για τη Σύρο είκοσι ονόματα (που συμπεριλαμβάνουν λόγιους, ταξιδευτές και άλλες αναφορές) πριν από

τόν είκοσι καινούργια ονόματα και έργα τα οποία η έρευνα μας συγκέντρωσε για την περίοδο από το 1829 έως το 1930· ονόματα που πιθανόν δεν θα αλλοιώσουν ποιοτικά τα συμπεράσματά μας για τη νήσο και την Ερμούπολη αλλά αδιαμφισβήτητα ποσοτικά και μόνο φέρνουν πιθανώς και πολλές ουσιώδεις αλλά και επουσιώδεις καταγραφές, όλες όμως απαραίτητες για τη συνολική σφαιρική εικόνα που επιδιώκουμε να παραδώσουμε όσον αφορά τη Σύρο κατά την περίοδο αυτή.

Πριν αναφερθούμε σε κάποιες αξιοσημείωτες περιπτώσεις ταξιδευτών του ύστερου 19ου αιώνα θα εστιάσουμε σε μία «εξαίρεση» περιηγητικού έργου, το οποίο παραμένει άκρως ενδιαφέρον και γνωστό μεν, ξεχασμένο δε ή μάλλον όχι τόσο αξιοποιημένο. Πρόκειται, για την ειλικρινή ως προς τον τίτλο της αλλά συνάμα και αξιοσημείωτα πλούσια και σε άλλου τύπου πληροφορίες τρίτομη: *Πραγματεία για τις μέλισσες* του αββά Della Rocca, *vicaire-général de Syra*.³

Ο Della Rocca, λεβαντίνος γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, παρέμεινε δέκα επτά χρόνια στο Αρχιπέλαγος του Αιγαίου και επί μακρόν στη Σύρο ως εφημέριος. Διακρινόταν από μία βαθιά κλίση για τις αγροτικές και δη τις μελισσοκομικές εργασίες για τις οποίες ως γράφει: «Διάβασα, συμβουλευτήκα τους γέροντες, και στη Σύρο μπόρεσα να τελειοποιηθώ». Πέρασε δύο φορές από την Ιταλία· την πρώτη, για σπουδές στη νεότητά του για οκτώ με εννέα χρόνια. Στη Γαλλία έπειτα μελέτησε πάνω από δέκα σχετικά με τη μελισσοκομία εγχειρίδια γάλλων, γερμανών και τις εγκυκλοπαίδειες αρχαίες και νέες, (εκδόσεις 1747, 1761, 1783) και τελικά στη Σύρο:

«έχουμε» γράφει «μία προτιμητέα μέθοδο πέραν από τις προτεινόμενες από τους συγγραφείς, τόσο ανεφάρμοστες, λανθασμένα κατανοητές και λανθασμένα εφηρμοσμένες, που σε κάνουν να χάσεις την επιθυμία να εκτρέφεις μέλισσες... η κλίση μου προς την εκτροφή των

το ρηξικέλευδο ταξίδι και έργο του Tournefort –ο οποίος είναι αυτός που έδωσε «ταξιδιωτική υπόσταση» στα νησιά του Αρχιπελάγους προσφέροντας όχι μόνο υλικό που καλλιεργούσε την αναζήτηση αλλά και αναδεικνύοντας τον αστείρευτο πλούτο και την ιδιαιτερότητα του κάθε τόπου. Στα ονόματα αυτά καταθέτουμε απλά δύο ακόμα νέες μαρτυρίες: μία στα 1610 του George Sandys και, μία του Pietro Della Valle στα 1625. Στη μετα-Tournefort εποχή και ως την *Expédition Scientifique de Morée* (1829) έχουμε συγκεντρώσει περί τους τριάντα πέντε τίτλους περιηγητικών έργων.

3. G. Della Rocca (Abbé), *Traité Complet sur les abeilles avec une méthode de les gouverner, telle qu'elle se pratique à Syra, île de l'Archipel, précédé d'un Précis historique et économique de cette île, dédié à Madame par M. l'...*, Παρίσι 1790 [στο εξής Della Rocca, *Traité*].

μελισσών, η αγάπη μου για την αλήθεια και ο ζήλος μου για το αξιόλογο κοινό με οδηγούν στη συγγραφή αυτού του έργου... Γνωρίζω ότι το κείμενο δεν έχει καμμία χάρη... έχω επαναλήψεις... συγγνώμη επειδή μιλώ για μια καινούργια μέθοδο θα έπρεπε να επιχειρηματολογήσω και να είμαι σαφής...».

Αλλά όπως τονίζει ο ίδιος με πλήρη αυτογνωσία για τις αδυναμίες του:

«Έγραψα σε μία ξένη για μένα γλώσσα, συνεπώς αναγκάστηκα να έχω τις υπηρεσίες ενός διερμηνέα».⁴

Το τρίτομο έργο με τις 1.320 σελίδες εμπεριέχει 290 σελίδες αφιερωμένες στη Σύρο και δύο εξαιρετικά χαρακτηριστικά, ένα με το λιμάνι και ένα με την όψη της πόλης από τη μεριά της θάλασσας (εικ. 1, 2). Σε δώδεκα κεφάλαια πραγματεύεται θέματα ιστορίας, διοίκησης και οικονομίας της νήσου. Το δοκίμιο ξεκινά με ερμηνευτικές προσεγγίσεις τόσο για το πνεύμα όσο και για τη μεγαλοφυΐα των Ελλήνων,⁵ καθώς και μια γενική εισαγωγή για τις Κυκλάδες (κλίμα, χλωρίδα, πανίδα και φημισμένα προϊόντα)⁶ για να καταλήξει στις ιδιαίτερες κλίσεις των κατοίκων.⁷ Ακολουθούν τα γεωγραφικά δεδομένα της νήσου Σύρου και μια ιστορική αναδρομή που αποδεικνύει την επιμελημένη παιδεία του και όπου συνδυάζονται οι μαρτυρίες από τις αρχαίες πηγές με τα σύγχρονά του δεδομένα (τοπωνύμια, αρχαιότητες, προϊόντα, μακροβιότητα κατοίκων, δρύλοι κ.λπ.)⁸ για να αφιερώσει ένα ολόκληρο κεφάλαιο «sur un ancien monument astronomique de l'île».⁹

4. Della Rocca, *Traité*, Préface. Μια πρώτη παρουσίαση για τη γενική επισκόπηση της ιστορίας και της οικονομικής ζωής των Κυκλάδων και ιδιαίτερα της Σύρου μέσα από το έργο του Della Rocca βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 1700-1800*, τ. Β', Αθήνα 1981, σ. 558-567.

5. Della Rocca, *Traité*, σ. 1-6.

6. Della Rocca, *Traité*, σ. 7-9. Αναφέρεται στα είκοσι είδη σταφυλιών που καλλιεργούνται στα νησιά και ξεχωρίζει από τα προϊόντα τα σύκα, τα ρόδια, τα πορτοκάλια, τις ελιές, από την πανίδα τα περιστέρια, τους αετούς και τα ορτύκια και ως χαρακτηριστικότερα προϊόντα στέκεται στα θαμβακερά της Σύρου, τα βελανίδια της Κέας και το σιτάρι της Σίφνου.

7. Della Rocca, *Traité*, σ. 10-27. Τονίζει την επάρκεια όλων των νήσων και τα ιδιαίτερα προνόμια που απολαμβάνουν. Ενώ χαρακτηρίζει την ορθόδοξη πίστη τους πλήρη χρηστότητας τονίζει ότι οι γυναίκες έχουν ένα ιδιαίτερο πάθος για τον χορό.

8. Della Rocca, *Traité*, σ. 29-34.

9. Della Rocca, *Traité*, σ. 36-57. Σχετικά με τον αρχαίο φιλόσοφο και αστρολόγο Φερεκύδη (6ος π.Χ.) και τον μηχανισμό που κατασκεύασε βλ. Τιμ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ'ημάς*, Ερμούπολη 1874 (φωτομηχανική επανέκδοση 1998), σ. 115-155.

Ακολουθεί η παρουσίαση της σύγχρονης κατάστασης της νήσου όπου παρατίθενται, σχολιάζονται και συζητώνται αποσπάσματα και από το έργο του J. Pitton de Tournefort,¹⁰ και ξεδιπλώνεται με έναν προσεγμένο αφηγηματικό λόγο μία σφαιρική εικόνα της νήσου, γνήσια βιωματική, όπου οι περιγραφικές λεπτομέρειες εναλλάσσονται με προσωπικές εκτιμήσεις και απόψεις, όπου πραγματικότητες και συμπεριφορές «εικονογραφούνται» θα λέγαμε στο κυκλαδίτικο τοπίο. Ζωντανεύει, όπως κανένα άλλο παρόμοιο κείμενο της εποχής του, κυρίως την αγροτική ζωή: το δάσος με τους κέδρους· οι ξυλόφουρνοι, που ψήνουν μόνο κάθε Σάββατο και μοσχοβολούν θυμάρι και σχίνο·¹¹ οι οικογενειακοί μύλοι που αλέθουν καλύτερα από τους ανεμόμυλους στην άκρη του οικισμού·¹² οι εσπερινοί και τα πανηγύρια στα εκκλησάκια·¹³ τα θαυμαστά σύκα στεγνωμένα και ψημένα με δαφνόφυλλα, τα φορτωμένα μέχρι εκατόν τριάντα τσαμπιά αμπέλια·¹⁴ οι αγροί του κρόκου στα βόρεια στην Όξω Μεριά·¹⁵ τα ζιζάνια στους αγρούς που ήρθαν ως ισχυρίζονται οι ντόπιοι με τα μοσχάρια της Άνδρου·¹⁶ οι δε γυναίκες, που διέμειναν λίγο καιρό στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη τις περιγράφει ως: «ni deformées, ni épuisées... d'une vie douce et tranquille... ses si belles femmes».¹⁷

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην πολιτική και εκκλησιαστική διοίκηση του νησιού, προσδιορίζοντας ακόμη και λεπτομέρειες σε θέματα κληρονομικά και παρέχοντας επιπλέον παραδείγματα περιπτώσεων που είναι ολοφάνερο ότι γνώριζε από προσωπικές του εμπειρίες. Στέκεται αρκετά στις δικαιοδοσίες των επισκόπων, αλλά και των επιτρόπων, καθώς φυσικά και στην ιδιαίτερη εύνοια του βασιλιά της Γαλλίας προς τους κατοίκους και φυσικά όλα αυτά με πλήθος παραδειγμάτων, επεισοδίων και περιπετειών που είναι δοσμένα με γλαφυρό και έντονα φορτισμένο λόγο.¹⁸ Αντιπαρέρ-

10. Della Rocca, *Traité*, σ. 57-60.

11. Della Rocca, *Traité*, σ. 61-62. Πρόκειται για τα δέντρα aresties ή fidhes, ενώ κέδρους, με φύλλα σαν αυτά στη Κύπρο, τα ονομάζει ο Tournefort.

12. Della Rocca, *Traité*, σ. 61-62. Οι ανεμόμυλοι ανέρχονταν σε έξι με οκτώ.

13. Della Rocca, *Traité*, σ. 63-64.

14. Della Rocca, *Traité*, σ. 61-62.

15. Della Rocca, *Traité*, σ. 65.

16. Della Rocca, *Traité*, σ. 66-67. Πρόκειται για το ζιζάνιο alouidha, το οποίο εμφανίστηκε στο νησί από τα περιττώματα των ζώων που είχαν έρθει από το γειτονικό νησί.

17. Della Rocca, *Traité*, σ. 71. Όπως γράφει: «Sous le ciel le plus beau, sous le climat le plus pur et le plus sain, au milieu de toutes les richesses de la nature, l'espèce humaine doit être la plus parfaite de ses productions».

18. Della Rocca, *Traité*, σ. 73-90. Αναφέρει ότι στο νησί υπάρχουν 4.000 καθολικοί, πάρα

χεται τις κατηγορίες του Κορνήλιου De Pauw,¹⁹ επιχειρηματολογεί για την ιδιοφυΐα των νησιωτών και τις ιδιαίτερες κλίσεις τους,²⁰ θαυμάζει συμπεριφορές, μνημονεύει περιπτώσεις.²¹ Υπερτονίζει τα χαρίσματα των συγχωριανών του, τη γενναιότητά τους, τη φιλοξενία τους, την πολυμάθεια τους σε ξένες γλώσσες. Ανάμεσα στα άλλα γράφει έχουν και «une grande suptilité dans les organes optiques» (βλέπουν στην Τήνο τους αγρότες, και παντού τα ορτύκια) γιατί από τους Εσκιμώους ως τη Γη του Πυρός δεν υπάρχει, καθώς λέει, λαός με τόσο μεγάλα και υπέροχα μάτια²² και φυσικά αφιερώνει ένα μεγάλο κεφάλαιο για τη γλώσσα και τις ιδιομορφίες της, εμμένοντας σε συγκρίσεις, διαφορές, ομοιότητες, παραλλαγές, στη προφορά και στον δεινό ρητορικό λόγο των κατοίκων.²³

Ολοκληρώνει με τις ιδιαίτερες τεχνικές τις σχετικές με τη γεωργία και την οικονομία της νήσου: προετοιμασία & καλλιέργειες των αγρών· τρόποι αποθήκευσης των σιτηρών σε υπόγειους σιρούς [σιταποθήκες]· πως στεγάζονται οι κατοικίες με βούρλα και φύκια, καλάμια ασθέστη και άμμο χωρίς καθόλου χρήση σιδήρου ή άλλου μεταλλικού στοιχείου· φροντίδες στα χαμηλά αμπέλια· οινοπαρασκευή και μεταφορά του κρασιού· επώασεις πτηνών (όρνιθες και περιστέρια)· τρόποι δήρας ορτυκιών και των λευκών περδικών· διάγνωση εξαρθρώσεων σε παιδικά μέλη και θεραπεία ερυσίπελων (στρεπτόκοκκοι) και ίκτερου· τρόποι παρασκευής προζύμης από ρεβίθια· ερινασμός των σύκων.²⁴ Ακολουθεί σε επτά διβλία και περίπου χίλιες σελίδες η πραγματεία για τις μέλισσες.

πολλά επίθετα γαλλικά και βενετσιάνικα ανάμεσα στα οποία τα Damiraglia, Damosti, Durazzo, Privilegio, Roussaux, Capello, Della Rocca, Dapola, De la Croix, La Pierre, Bridesi, Marinelli, Dafegio, Rossi, Vacontio κ.ά. Σημειώνει επίσης ότι ο κάθε καινούργιος γάλλος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη πληρώνει 40 πιάστρα για κάθε επίσκοπο στον κάθε νέο Σουλτάνο.

19. Della Rocca, *Traité*, σ. 11, 135. Πρόκειται για το έργο του C. de Pauw, *Recherches Philosophiques sur les Grecs*, Βερολίνο 1788. Στο σημείο αυτό αναφέρει ότι οι κατηγορίες προέρχονται από κακώς πληροφορημένους περιηγητές ενώ από τους οξύνοες παρατηρητές του ελληνικού έθνους στέκεται στους Peysonnel, Volney, Guys, Sestini και Choiseul-Gouffier.

20. Della Rocca, *Traité*, σ. 122. Με εξαιρετικές ικανότητες στις τέχνες και στη μικροτεχνία οι Συριανοί είναι γνωστοί σε όλη την Ανατολή και με μοναδικές επιδόσεις και στον χορό με χαρακτηριστικά έγχορδα.

21. Della Rocca, *Traité*, σ. 110-130.

22. Della Rocca, *Traité*, σ. 131-133.

23. Della Rocca, *Traité*, σ. 154-165. Η γλώσσα των Συριανών, σημειώνει, «μιλιέται από τον Νείλο ως την Τραπεζούντα και από την Αδριατική ως την Κριμαία»!

24. Della Rocca, *Traité*, σ. 195 κ.εξ. Αναφέρει λεπτομερειακά δέκα έξι ιδιαιτερότητες σε αγροτικές διαδικασίες καλλιέργειας και παραγωγής, καθώς και τεχνικές και μεθόδους του αγροτικού καθημερινού βίου.

Ανάμεσα στην ευρυμάθεια και τον φανατισμό, την αφέλεια και τον τοπικισμό ο Della Rocca παραδίδει ένα δοκίμιο χρήσιμο όχι μόνο για τους μελισσοκόμους αλλά για όλους τους μελετητές της ιστορίας της Σύρου. Παρέμεινε όμως παντελώς αχρησιμοποίητος από όλους τους επόμενους ταξιδιώτες-συγγραφείς.²⁵ Ίσως γιατί ο τίτλος ήταν αποτρεπτικός και εξειδικευμένος, απευθυνόμενος μόνο στους έχοντες ιδιαίτερα κλίση προς την μελισσοκομία· φαινόμενο ή «επιδημία» μάλλον σπάνιο να εμφανιστεί σε ταξιδιώτη των μεταγενέστερων δεκαετιών.

Με την είσοδο του 19^{ου} αιώνα ανατρέπονται τα στερεότυπα στα περιηγητικά κείμενα. Κατ' αρχάς, άλλοτε πήγαινε ο άνθρωπος προς τις ειδήσεις, τώρα είναι η εποχή που οι ειδήσεις έρχονται σ' αυτόν.²⁶ Τώρα οι συνθήκες έχουν ωριμάσει. Δεν υπάρχει μόνο ο περιηγητής-συγγραφέας και το θεωρητικό-ιστορικό παρελθόν ή το μνημειακό παρόν των Ελλήνων. Τώρα συναντώνται ο περιηγητής-συγγραφέας και το κοινό του. Η μαζική μετακίνηση εισβάλλει, χάνεται η προσωπική περιπέτεια, η αρχαία σοφία διαθλάται στην καθημερινότητα και η Ανατολή γίνεται ψυχαγωγία.²⁷

Έτσι λοιπόν τον 19^ο αιώνα η βαθμιαία, λάθρα, εισόρμηση των ταξιδιωτών στην Ανατολική Μεσόγειο και στον εδαφικό χώρο του νέου Ελληνισμού, κληροδότησε έναν τεράστιο όγκο έργων,²⁸ των οποίων η γοητεία βρίσκεται σε αυτήν ακριβώς την ατομικότητα των ταξιδιωτών, στην προσωπική περι-

25. Η μεγαλύτερη παραγωγή στην ταξιδιωτική γραμματεία και όλα τα στερεότυπα που αναπαρήχθησαν προέρχονται ακριβώς από την αντίθετη τακτική, δηλαδή από την απλή έμπνευση που προέρχεται από την ανάγνωση προγενέστερου ταξιδιωτικού χρονικού ως τις μιμήσεις, αντιγραφές και λογοκλοπές.

26. Κ. Θ. Δημαράς, «Αίσιος αιώνας», *Τόπος και Εικόνα*, τ. Δ', Αθήνα 1982, σ. 5-16.

27. Για τον περιηγητισμό τον 19^ο αιώνα από την πολύ πλούσια βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά: S. H. Weber, *Voyages and Travels in the Near East made during the XIX century... in the Gennadius Library*, Πρίνστον, 1952· Φανή-Μαρία Τσιγκάκου, *Ανακαλύπτοντας την Ελλάδα, Ζωγράφοι και Περιηγητές του 19^{ου} αι.*, Αθήνα 1981· Αλκ. Αγγέλου, «Περιηγητικός Οργασμός», *Τόπος και Εικόνα*, τ. Ε', Αθήνα 1983, σ. 9-41· J.-Cl. Berchet, *Le Voyage en Orient. Anthologie des Voyageurs Français dans le Levant au XIXe siècle*, [Παρίσι] 1985· G. Barthélemy, *Images de l'Orient au XIXe siècle*, Παρίσι 1992· *Vers l'Orient par la Grèce*, ό.π. και Ιόλη Βιγγοπούλου, «Οι ταξιδιώτες το 19^ο αιώνα. Ένα πολυμορφικό αφήγημα», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, Επιμέλεια: Β. Παναγιωτόπουλος, τ. 5, Αθήνα 2003, σ. 381-402.

28. Ποτέ άλλοτε δεν βρέθηκαν συγχρόνως τόσο σημαντικοί και τόσο δραστήριοι ταξιδιώτες στον ελληνικό χώρο, όσο το πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, οι οποίοι αντικατοπτρίζουν και τα πολλαπλά πρόσωπα του ταξιδιωτισμού. Για την περίοδο αυτή ενδεικτικά στο Ιόλη Βιγγοπούλου, «Ο ελληνικός κόσμος ιδωμένος από τους περιηγητές, 15^{ος}-20^{ος} αιώνας» *Greek Civilization through the Eyes of Travellers and Scholars from the Collection of Dimitris Contominas*, Επιμέλεια: Leonara Navari, Αθήνα 2003, σ. XLVII-LI.

πέτεια, στην αμηχανία τους να προσλαμβάνουν τον χώρο και τα συμβάντα, αλλά και στην ένδερμη συμμετοχή τους στις εκφάνσεις του δημόσιου / πολιτικού και / ιδιωτικού βίου του ελληνικού κόσμου.

Το χρονικό άλμα από το έργο του Della Rocca ως τη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα είναι και το άλμα της νήσου ως προς τον βαθμό επισκεψιμότητάς της. Για τη Σύρο η ανατροπή του πλαισίου εξουσίας που συντελείται με τα γεγονότα της Επανάστασης φέρνει –για όλους τους πολύ γνωστούς ιστορικούς λόγους που δεν επιτρέπεται και να τους δίσουμε άλλη μία φορά– ένα νέο ρεύμα ταξιδιωτών άλλου τύπου που γυρνά-τριγυρνά-περνά και προσπερνά το νησί. Ανάμεσά τους μισσιονάριοι, στρατιωτικοί, γερμανοί επιστήμονες, γεωλόγοι, αρχαιολόγοι, καλλιτέχνες, δοκιμιογράφοι και πολιτικοί ανταποκριτές αλλά και αυλικός περίγυρος. Είναι πραγματικά εντυπωσιακός ο αριθμός των επισκεπτών και η αυθόρμητη ανάγκη τους να περιγράψουν όσο το δυνατόν λεπτομερέστερα τη νέα εικόνα που τους παραδίδει ο χώρος. Διάλογοι ζωντανοί φωτογραφίζουν με αμεσότητα τα στιγμιότυπα και τις περισσότερες φορές υπάρχει σύγχυση αν είναι δικά τους σχόλια ή απόψεις των εντοπίων. Στα κείμενά τους διαγράφεται μία αστείρευτη φλυαρία που αγωνίζεται να διαφοροποιηθεί κάθε φορά σε προσωπικό λογοτεχνικό ύφος, ενώ προσπαθούν να φέρουν στην επιφάνεια εικόνες του περιγύρου αλλά και του συναισθηματικού τους κόσμου. Η ζωή στο σφριγηλό λιμάνι καταγράφεται με διεισδυτικές λεπτομέρειες, τα ψυχογραφήματα συμπεριφορών αναμειγνύουν πολιτική και εθνογραφία ενώ το φυσικό περιβάλλον υπερισχύει και μεγαλουργεί στους εντυπωσιασμούς τους.

Ενδεικτικά θα αναφερθούμε σε μερικά από τα εκατόν είκοσι παραδείγματα επισκεπτών στην Ερμούπολη, και στο νησί κατ' επέκταση, του 19ου αιώνα.²⁹ Η εφαρμογή του ατμού στα μέσα μεταφοράς μετέλλαξε τους πλάνητες ταξιδιώτες βαθμιαία σε μετακινούμενους τουρίστες. Η δυναμική αυτή μετατροπή «πλέχει» μεγαλόπρεπα την είσοδο της πρώτης ατμοκίνητης θαλαμηγού στα ύδατα της Ανατολής που οργανώθηκε από τον Marchebeus και καταγράφηκε από τον ίδιο και τον J. Giraudeau (1833).³⁰ Στην Σύρο,

29. Από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους και για έναν επόμενο αιώνα έχουμε έως τώρα συγκεντρώσει: για τη δεκαετία 1830-1840 τουλάχιστον 32 τίτλους ταξιδιωτικών έργων που αναφέρονται στη Σύρο και ισάριθμους για τη δεκαετία 1840-1850. Από το 1850-1860 αριθμούμε περίπου 20 τίτλους, ενώ την εικοσαετία 1860-1880 μας είναι γνωστοί μόνο περί τους 18 τίτλους. Περί τους 10 τίτλους μας είναι γνωστοί για την περίοδο 1880-1890 και υπολογίζουμε περίπου άλλους 15 τίτλους έργων που αναφέρονται σε ταξίδι στο νησί.

30. Marchebeus, *Voyage de Paris à Constantinople par bateau*, Παρίσι 1839. Για το ταξί-

που λαμπυρίζει όπως πάντα από τη μεριά της θάλασσας αναγιγνώσκουμε τον ίδιο ονειρικό εξωτισμό που διαπνέει όλα τα παρόμοια κείμενα της εποχής. Παρά την επιβεβλημένη καραντίνα την οποία υπέστησαν, το βουητό και τον απόηχο από τη φρενιτίδα των κατοίκων με τον εορτασμό για τον νέο ηγεμόνα, η θερμοκρασία του ενθουσιασμού έπεσε απότομα με τον πρώτο περίπατο στα στενά δρομάκια χωρίς πλακόστρωτα, με τα μικρά σπίτια χωρίς τάξη³¹ (εικ. 3). Όμως ο πληθυσμός των 30.000 ψυχών ξαφνιάζει [Hervé (1835)]³² και, σε άλλη περίπτωση, ένας περίπλους στην Ανατολή [Goupil-Fesquet, Vernet (1839-1840)] με σκοπό να αποκτηθούν απόψεις με δαγκεροτυπίες, αφήνει ένα κείμενο γεμάτο γοητευτικές σκηνές με γλαφυρές περιγραφές από τον καθημερινό βίο αλλά και προσωπικές εμπειρίες. Ο συγγραφέας εδώ, καταφέρνει να εντυπωσιάσει, ισορροπώντας τον λόγο με τις ανατολίζουσες εικόνες, του συνοδοιπόρου του, που κοσμούν το βιβλίο.³³ Στη Σύρο της τρίτης δεκαετίας του 19ου αιώνα και αυτοί οι ταξιδιώτες εντυπωσιάζονται από τη ζωηρή κίνηση στο λιμάνι, τις αγορές, το πλήθος, τα καφενεία και έτσι η πένα του Goupil-Fesquet και το πινέλο του Vernet στέκονται στη «γενναία» μορφή ενός «palicar» για την οποία, συγγραφέας και ζωγράφος, συναγωνίζονται την περιγραφή (εικ. 5).

Έτσι και ο Θεόφιλος Gautier (1852) εντυπωσιασμένος ήδη κατά τη διάρκεια της αποδιδασής του με τους «ευκνήμιδες Αχαιοούς», την οχλαγωγία της αγοράς, τα ανάκλιντρα στα καφενεία, την πανσπερμία λαών, τη ζωντάνια των γυναικών που είναι «πλήρεις χάριτος και αξιοπρεπείας», αποσβολωμένος από το αγνάντι της θάλασσας ψηλά στους λόφους, «σε αυτήν την πόλη υπό κατάρρευση, σε αυτή την πόλη υπό κατασκευή», φεύγει ξεδεω-

δι αυτό αναλυτικότερα βλ. Έλλη Δρούλια, «Ένα πρώιμο οργανωμένο ταξίδι αναψυχής και εξερεύνησης στα Επτάνησα, την Ελλάδα και την Τουρκία, στα 1833», *Η' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Κύθηρα*, 2006 (υπό έκδοση) και J. Giraudeau de St-Gervais, *L'Italie, la Sicile, Malte, la Grèce, l' Archipel...*, Παρίσι 1835.

31. Marchebeus, *Voyage*, σ. 187-188. Εντυπωσιακό παραμένει το χαρακτηριστικό σε σχέδιο του ιδίου του Marchebeus το οποίο αναπαριστά μία όψη της πολιτείας όπως φαίνεται από το ατμόπλοιο («Vue de Syra prise du bareau à vapeur») με μια ιδιόμορφη και ογκώδη ομοιομορφία όλων των κτισμάτων στην Ερμούπολη αντιγράφοντας ενδεχομένως την εικονιστική αντιλήψη για την Σύρο του 18ου αιώνα όπως στα προγενέστερα έργα, των Tournefort (1700) και Choiseul-Gouffier (1776).

32. Fr. Hervé, *A Residence in Greece and Turkey; with notes of the journey through Bulgaria, Servia, Hungary, and the Balkan*, Λονδίνο 1837, σ. 289-302.

33. Frederic Auguste Antoine Goupil-Fesquet, *Voyage d'Horace Vernet en Orient rédigé par M. Goupil Fesquet*, Παρίσι [1843], σ. 10-16.

μένος και εκστατικός από την εισβολή αυτή της Ανατολής στην αχλύ των κλασικών ποιητικών του ονείρων.³⁴

Για τον πολύ γνωστό δανό συγγραφέα Andersen (1841), η Σύρος, με ένα πολύ ενδιαφέρον ιχνογράφημα (εικ. 4), γίνεται ο χώρος υποδοχής στα ελληνικά χρώματα και παρά τις περιπέτειες, μια χαρά και μια μοναξιά τον πλημμυρίζει, όπως συμβαίνει όταν συναντάς τα οράματά σου.³⁵ Η Christiane Lüth, σύζυγος του προσωπικού ιερέα της βασιλίσσας Αμαλίας, στο διάστημα της δεκαετιάρχουσας παραμονής της στην Αθήνα, ταξίδεψε και περιηγήθηκε και τη Σύρο. Στο κείμενό της με το δροσερό ύφος, αποποιείται λόγια στοιχειά, και με καλοπροαίρετη αντικειμενικότητα, σκιαγραφεί απλά και με σαφήνεια τους ανθρώπους του χώρου.³⁶ Ενώ ο Paul Eudel (1872) σε ένα προσκύνημα στις γοητευτικές κοσμοπολίτισσες πόλεις της Ανατολής, μια ημέρα Κυριακή, αποδιβάζεται, με έναν αφόρητο καύσωνα, σε ένα λιμάνι, χωρίς μιναρέδες στον ορίζοντα και όπου πλήθος κόσμου σουλατσάρει. Ο ίδιος πίνει λεμονάδες, επισκέπτεται το Καζίνο (: Λέσχη) και την ανοιχτή παραγορά, τρώει ραχάτ λουκούμια, και παρακολουθεί το προεόρτια της Πρωτομαγιάς με πολύχρωμα πυροτεχνήματα.³⁷ Στιγμιαίες λεπτομέρειες που συνδέουν μια επιπόλαιη διάθεση και όπου μέσα από τις περιγραφές του διαφαίνεται ότι στη Σύρο και μάλιστα στην Ερμούπολη, το άλμα δεν ολοκληρώθηκε προς τον κοσμοπολιτισμό αλλά ολοφάνερα σε μια προσπάθεια να συνεχιστεί ο «ευρωπαϊσμός» της πολιτείας ο οποίος παρακολουδούσε ισότονα τον, παρόμοιο προς τον ευρωπαϊσμό, ρυθμό της Αθήνας. Στην Ανατολική Μεσόγειο, κοσμοπολίτισσες πολιτείες τον 19^ο αιώνα, παρέμεναν για τους περιηγητές: η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη ακόμα και η Αλεξάνδρεια.³⁸

34. Théophile Gautier, *Constantinople*, Παρίσι 1855, σ. 34-47.

35. Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα*, μετάφραση: Allan Lund, Αθήνα χ.χ., σ. 25-31.

36. Χριστίανα Λυτ, *Αρμενίζοντας, Πέντε ταξίδια στο Αιγαίο, 1845-1851*, μετάφραση: Αριστέα Παπανικολάου-Κρίστενσεν, Αθήνα 1999, σ. 78-82.

37. Paul Eudel, *Constantinople, Smyrne, et Athènes. Journal d'un Voyage*, Παρίσι 1885, σ. 333-335. Στη σειρά των επιμελημένων ανθολογήσεων οι οποίες πρόσφατα κυκλοφορούν στο *Ερμούπολη, μια πόλη στη λογοτεχνία*, Επιμέλεια: Μ. Ελευθερίου, Αθήνα 2003, παρακολουθούμε ακριβώς, τόσο μέσα από μαρτυρίες ταξιδιωτών όσο και ελλήνων πεζογράφων, το κύμα του ευρωπαϊσμού σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου και ιδιωτικού βίου των κατοίκων της Σύρου το οποίο σε τίποτα δεν θυμίζει τον κοσμοπολιτισμό των άλλων πολυ-πολιτισμικών λιμένων της Ανατολικής Μεσογείου.

38. Ενδεικτικά από την πολύ πλούσια βιβλιογραφία για το θέμα μία εκ των ένδον εικόνα της Ερμούπολης για τα σαράντα περίπου χρόνια από την απελευθέρωση και μετέπειτα, Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου*, σ. 649-726.

Ο πρώτος όμως που πραγματικά εισχωρεί στο νησί είναι ο Theodore Bent που έναν λαμπερό Νοέμβριο το 1885 επισκέφτηκε για πρώτη φορά τη Σύρο.³⁹ Η οδοιοπορία του καλύπτει τον χώρο αλλά ουσιαστικά διεισδύει και στη συνολική έκφραση της ζωής των κατοίκων. Η συνάντησή του με αυτόν τον ιδιαίτερο δυισμό της Σύρου -αυτή η ακριβή χάρη της ελληνικής νησιωτικής ταυτότητας, σε συνδυασμό με μια αξιοσημείωτη σύγχρονη ανάπτυξη η οποία δεν ορίστηκε από προνομιούχα δέση, δεν επιλέχτηκε αλλά αυθόρμητα ανθοφόρησε- μετουσιώνεται σε ένα κείμενο που αποδεικνύει, ότι ο ιδιάζων κυκλαδίτικος νησιωτισμός συμπορευόμενος με τη ζωηρότητα και την κινητικότητα που διακρίνει τα εμπορικά λιμάνια δεν εξαλείφθηκε, τουλάχιστον ώσπου «έγειρε» ο 19ος αιώνας. Με ένα χαρακτηριστικό αιγαιακό ύφος, ξετυλίγονται σκηνές του απλού βίου των κατοίκων, ιστορικές αναδρομές, γεγονότα και τεκμήρια από το επαναστατικό παρελθόν, προσπάθεια ερμηνείας της άφιξης και συγχώνευσης των προσφύγων, σχόλια για παρατηρήσεις προγενέστερων ταξιδιωτικών χρονικών, και φυσικά απορία και θαυμασμός για αυτή τη «μαγική» ανάπτυξη την οποία ταυτίζει με το αναγεννημένο εμπορικό πνεύμα των Ελλήνων. Ο περίπατός του στην πλατεία, η επίσκεψή του στις σχολικές τάξεις και στην επισκοπική οικία, η τοπική εφημερίδα, τα μαρμαροδετημένα αρχοντόσπιτα, τα ίχνη της αρχαιότητας, και η θεατρική επιθεωρησιακή παράσταση *οι Πειρατές* -λίγο χρόνια μετά από τότε που οι άλλοι *πειρατές* αποτελούσαν σοβαρότερο θέμα συζητήσεων- όλα τον ξαφνιάζουν και τον εντυπωσιάζουν. Τη νησιωτική μοναδικότητα ανακαλύπτει και πάλι όταν μετά από τετράωρη οδοιοπορία προσεγγίζει στα βόρεια του νησιού την τοποθεσία Γράμματα -ίσως ο πρώτος που πραγματικά περιγράφει τον ορμίσκο από προσωπική εμπειρία και του αφιερώνει αξιοσημείωτο κείμενο. Πολύδουη και πολυπληθής η Ερμούπολη τον προσγειώνει στον αντίποδα μετά από το άγριο αιγαιακό τοπίο και τη ρωμαλέα ησυχία στην Πάνω Μεριά.

Όταν το κράτος περνάει πια από την «εφηβεία» στην ωρίμανση και την πάλη για τις νέες εδαφικές του διεκδικήσεις, ο εξευρωπαϊσμός του αντιμετωπίζεται άλλοτε ειρωνικά, άλλοτε με επιείκεια και η χώρα των ηρώων γίνεται για τους περιηγητές η χώρα των πολιτικών. Τότε είναι που η τελευταία δεκαετία αναδεικνύει έναν ανθρωπιστή, τον Gustave Deschamps (1885-1890), βαδύτατα παρατηρητικό που αντιλαμβάνεται πόσο σύνδετος είναι ο

39. Theodore Bent, *The Cyclades or life among the insular Greeks*, Οξφόρδη 2002, σ. 148-159.

Ελληνισμός, «συνάμα αρχαίος, βυζαντινός και σύγχρονος».⁴⁰ Ο ίδιος και οι παρατηρήσεις του εκπροσωπούν το νέο είδος Ευρωπαίου που έλκεται μεν στον χώρο από τη λάμψη της αρχαιότητας, έχει όμως την εξυπνάδα να μην παρασυρθεί από αυτήν και εγκαταλείποντας το θεωρητικό περίγυρο της επιστήμης να αφοσιωθεί μόνο στην απομόνωση των αρχαιολογικών ανασκαφών. Ο Deschamps τριγυρνάει στα προξενικά σαλόνια, πίνει ρακί στα καφενεία, δίπλα στα θαρέλια με τη σαλαμούρα και τα παστά ψάρια, ψωνίζει μαντήλια του Μάντσεστερ, συρματοκεντημένα γιλέκα και φέσια με μπλε φούντα, παρακολουθεί *Κάρμεν* στο Δημοτικό θέατρο, συναναστρέφεται τον δηλιγιαννικό νομάρχη, πάμπλουτους εφοπλιστές και πολύ φτωχούς βαρκάρηδες, σέρνεται με τον καυτό ήλιο στα πυρωμένα δρομάκια στα άδλια χαμόσπιτα, συνομιλεί με όλους για την πολιτική στις αποβάδρες και στα σταυροδρόμια και ξαναβρίσκει «στα στενά της σύγχρονης κωμόπολης την παλιά Ελλάδα, εκείνη που συνδέει τούρκικες λέξεις με ομηρικές εκφράσεις, την επίμονη φυλή που, αιώνες ολόκληρους περίμενε υπομονετικά, γύρω από την εκκλησία της, την επιστροφή της ελευθερίας».

Ο τελευταίος Ευρωπαίος που φέρει τον επενδύτη του περιηγητή, ο Scott O'Connor (c. 1927), με αισθήματα θαυμασμού, νοσταλγίας, δάμπους και θλίψης, κατά ένα μαγικό και τυχερό τρόπο διώνει ψιχία του παρελθόντος στην εμπειρία του.⁴¹ Στις αποσκευές του, αλλά και ωσάν θάρος γνώσης, φέρει τα ταξιδιωτικά κείμενα των τελευταίων εκατόν πενήντα χρόνων. Πρόκειται για ένα πλούσιο κείμενο, με τις μνήμες του συγγραφέας ισάριθμες με τα διώματα του, κείμενο όμως που εμπεριέχει και τον εντυπωσιασμό του επισκέπτη από το τοπίο και την παρακμιακή ιδιαιτερότητα που τον καθηλώνει: «η Αθήνα κατάπτε την Ερμούπολη», ως λέει. Προβάλλονται επίσης, με απρόσμενη έκσταση ο ορθόδοξος μυστικισμός, το καθολικό λαμπρό παρελθόν και τα κατάλοιπά του στους εκπροσώπους του –οι καθολικοί τονίζει είναι «πάντα λίγο εκτός τόπου». Η απλή και γνήσια φιλοξενία που του προσφέρεται από μια οικογένεια μικρασιατών προσφύγων, η επίσκεψή του στο ορφανοτροφείο, ο θαυμασμός του για την απίστευτη εργασία των κατοίκων στις αιμασιές (κόπος και μόχθος ανθρώπινος από την προϊστορία ως το μέλλον) αναδεικνύονται στο κείμενό του. Παράλληλα βήμα-βήμα με τον ταξιδιώτη αναγιγνώσκουμε τις ιστορικές αναμνήσεις της νήσου, τα

40. Gaston Deschamps, *La Grèce d'aujourd'hui*, Παρίσι 1892 και στην ελληνική μετάφραση: Α. Δαούτη, *Η Ελλάδα σήμερα. Οδοιπορικό 1890. Ο κόσμος του Χαρίλαου Τρικούπη*, Αθήνα 1992, σ. 217-222.

41. V. C. Scott O'Connor, *Isles of the Aegean*, Λονδίνο, χ.χ. σ. 62-88.

εύγλωττα ερείπια, τη σιωπηλή συνενοχή όσων επιδιώνουν απομονωμένοι και, την ώρα της καλησπéρας με θέα προς την αιώνια συντροφιά των τριγύρω νήσων —«αυτά που θαλασσωμένα και στατικά ανήκουν σε έναν άλλο κόσμο»— τροφοδοτούν τον ταξιδιώτη με σκέψεις που επισφραγίζουν ότι αυτή η αρχέγονη ομορφιά των απολύτως αναγκαίων, δεν εξανεμίστηκε: «μόνο τα αντοχής [στοιχεία] επιδιώνουν: όπως η θάλασσα, η γη, ο ουρανός και από τους ανθρώπους, οι ταπεινοί... όλα τα άλλα, σκιές».

Έτσι λοιπόν μέσα σε έναν αιώνα, 1829-1929, η καμπύλη της Ερμούπολης στα ταξιδιωτικά κείμενα ήταν φαντασμαγορική και απότομη, σύστοιχη με την ιστορία της. Στην αρχή ένα λιμάνι, πύλη εισαγωγής σε έναν απρόσμενο τόπο με την απίστευτη αναζωογόνο δύναμη του επαναπροσδιορισμού, πύλη ακόμα στην Ανατολή των οραμάτων και των αναζητήσεών τους, κρίκος συνδυετικός ως είναι το ίδιο το Αιγαίο ανάμεσα στον δυτικό ορθολογισμό και τον ανατολίτικο σκεπτικισμό. Οι ταξιδιώτες ήρθαν με την αναζήτηση *in situ* της θεωρητικής τους γνώσης. Πέρασαν από την καταγραφή των οικονομικών, διοικητικών στοιχείων στον καθημερινό βίο που αποδίδεται σχεδόν ανάγλυφος με πλήθος πραγματολογικών στοιχείων. Και όταν όλοι τα έχουν πει πια όλα για την πόλη, για το λιμάνι της, για την οικονομική και πνευματική ζωή της, για το τοπίο και την καθημερινότητά της, δεν μένει παρά η προσωπική αφήγηση των οποιωνδήποτε σκέψεων και συναισθημάτων ή οι φευγαλέες εικόνες στις αποβάθρες, στα δρομάκια, στους λόφους ψηλά. Είναι ύστερα ο τόπος, το τοπίο, η γη, η δύναμη της γης και η μνήμη που οδηγούν τις σκέψεις. Δεν υπάρχει προετοιμασία, προδιαγραμμένα δρομολόγια, αναζητήσεις. Είναι ο χώρος που γράφει ανεμπόδιστα στο λευκό χαρτί της ψυχής, στον λευκό χάρτη της σκέψης. Τέλος με τη δύναμη του γραπτού λόγου αποκαλύπτεται ότι τώρα πια δεν συγκροτείται, από τη μεριά των επισκεπτών, μια συνολική «στάση» αλλά προβάλλεται περισσότερο μία «διάσταση» των θεμάτων που συγκροτούν τη μαγική ιδιομορφία του Αιγαιακού Αρχιπελάγους, της Σύρου και της Ερμούπολης φυσικά.

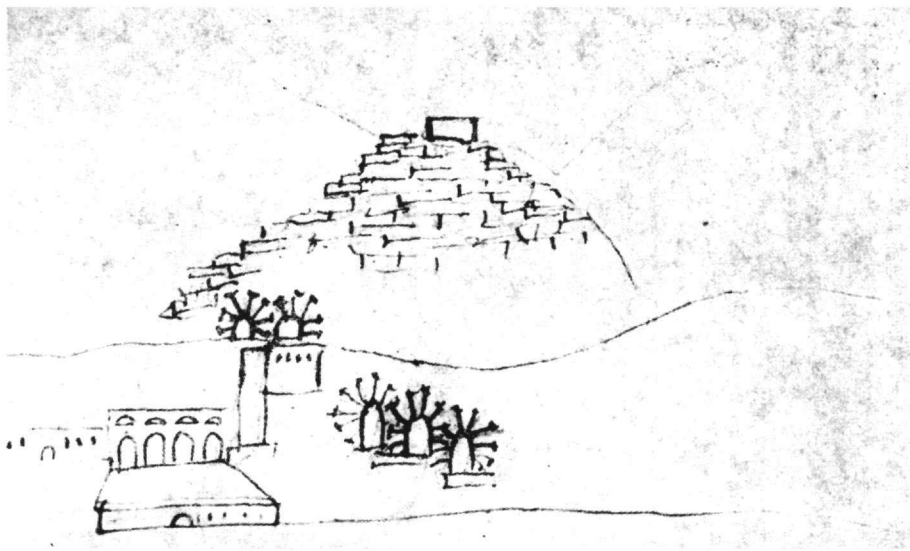
Εικ. 1 «Συριοί αποκρούουν πειρατική επιδρομή», χαλκογραφία, δημοσιεύεται στο G. Della Rocca (Abbé), *Traité complet sur les abeilles...*, Παρίσι 1790.

Εικ. 2 «Το λιμάνι και η Άνω Σύρος», χαλκογραφία, δημοσιεύεται στο G. Della Rocca (Abbé), *Traité complet sur les abeilles...*, Παρίσι 1790.

Εικ. 3 «Άποψη της Ερμούπολης», λιθογραφία, δημοσιεύεται στο Marchebeus, *Voyage de Paris à Constantinople par bateau*, Παρίσι 1839.

Εικ. 4. «Η πόλη της Σύρας», σχέδιο, δημοσιεύεται στο Χ. Κ. Άντερσεν, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα*, μετάφραση: Allan Lund, Αθήνα χ.χ.

Εικ. 5. «Έλλην πειρατής του Αρχιπελάγους και Παλικάρι», επιχρωματισμένη λιθογραφία, δημοσιεύεται στο Fr. A. Antoine Goupil-Fesquet, *Voyage d'Horace Vernet en Orient rédigé par M. Goupil Fesquet*, Παρίσι, Challamel [1843].